

MG: Hetek óta próbálom megtalálni, hogy honnan is kellene elindulnom, és persze egyre jobban belebonyolódtam, aztán tegnap hirtelen kitisztult. Ottlik *Budájának*¹ lelki vagy spirituális olvasata érdekel.

84 Finta Gábor – Horkay Hörcher

Ferenc – Mazgon Gábor

BOLDOGSÁG

ÉS KÖZÖNY I.

Levélbeszélgetés Ottlikről

tuális olvasás eszerint olyan olvasás, mely a szöveget nem irodalmi alkotásnak tekintí, nem is erkölcsi tanulságok gyűjteményének – hanem olyan dialógusnak, mely egy adott ponton a létezés forrásához, az eredet nélküli eredethez fordul. S mindezt a létezés legtagabb horizontján teszi: az olvasás nyitott arra, hogy imádsággá váljon – még akkor is, ha az imádságot az olvasástól nem tudjuk időben vagy a belső tevékenységek szintjén elválasztani.

HF: Nyilván tudatában vagy annak, hogy ez az olvasási mód meglehetősen elüt attól, ahogy ma a regényeket olvasni szoktuk. Van Ottlikban valami speciális, ami erre hív téged, vagy egyszerűen a saját olvasási szokásodról van szó?

MG: Nem is tudom. Talán csak arról van szó, hogy, amennyire emlékszem, Ottlik Géza *Buda* című regényét mindig is lelki olvasmányként olvastam. Ez nem azt jelenti, hogy mindig imádságba fordult – sőt ez talán kifejezetten ritkán valósult meg, nem tudom. De mindig úgy éreztem: nem csak a szellemmel, az eszemmel, hanem valamiképpen teljes emberségemmel kell olvassam, a szívemmel, ahogy a keresztény lelkiségi irodalom ezt megnevezi, ugyanakkor a „testemmel” is, az észlelésem és szellemi befogadóképességem teljes mélységével és horizontjával kell részt vegyek az olvasásban. Vagyis nem is „kell” – hanem akaratlanul, minden tudatos döntés nélkül, mindig is így olvastam, és ezért Ottlik olvasása nekem: spirituális gyakorlat.

Ha viszont most el akarok indulni erről a megtalált kiindulóponttól, ha meg szeretném Veletek osztani ennek a „lelki olvasásnak” a gyümölcseit, akkor megint nem nagyon tudom, hol is kezdjem.² Végülis két szempont vezet. Egyfelől olyan témát keresek, amely a *Budában* centrális jelentőségű.³ Másfelől olyasvalamit kellene kézbe venni, ami alkalmas egy kifejezetten spirituális-teológiai értelmezésre – hisz az elmúlt években elsősorban ezzel a területtel foglalkoztam.

Persze rögtön hozzá kell tegyek valamit. Pontosan tudom, hogy milyen félreérthető ez a jelző: „spirituális”. Az egyszerűség kedvéért vegyük először szigorúan szűkre a jelentését – s gondoljunk arra, amit a keresztény szerzetesi hagyományban a kifejezés jelent. A spiri-

Amikor „spirituális-teológiai értelmezésről”, spirituális olvasatról beszélünk, úgy érzem magam, mintha jégen járnék. Olyan sokféle előítélet, valós vagy képzelte veszély és kísértés terheli ezt a próbálkozást, s a várható eredmény is kérdéses. A fenti tapasztalat, a „magától működő” spirituális olvasat nélkül nem is kezdenék bele.⁴

85

FG: Mikor előzetes telefonbeszélgetésünkben röviden elmondtad, hogy milyen szempontból közelítenél a *Budához*, nagyon figyelemreméltónak és újszerűnek gondoltam azt. Az Ottlik-szövegek biblikus olvasata ugyan nem új kérdése az Ottlik-recepciónak, a Te szempontod azonban a teológusé, nem az irodalomtörténészé. Az enyém az utóbbié, ezért az eddigiekből a következőket emelném ki (nagyon örülve annak, hogy nem óvatoskodó, körülményes, ahogy írsz, hanem egyszerűen, őszintén és pontosan fogalmazol – a mai irodalmi diskurzust gyakran egyáltalán nem ez jellemzi), azért is, mert később Te is visszatérsz rájuk: „Ottlik regényeit illetően semmilyen lényeges témát nem érint igazán az a kérdésfelvetés, hogy az ottliki »kegyelem-fogalom« kálvini vagy inkább lutheri; nem hinném hogy érdemi kérdésekhez vezet el minket ha a regényeit »példázatnak« fogjuk fel”; emellett a példázatként való olvasást mások mellett olyan kísértésként említed, melytől a teológiai olvasatnak meg kell szabadulnia.

Az Ottlik-szövegek, és leginkább az *Iskola* körül kialakult irodalmi diskurzusnak ezek a kérdések fontos részét képezték – valószínűleg azért, mert olyan fogalmaknak tűnnek, amelyekbe bele lehet kapaszkodni, biztosnak, stabilnak tűnik a jelentésük. Az más kérdés, hogy kiderült, nem azok, nem feltétlenül értjük ugyanazt ezeken a fogalmakon, van, aki szerint mondjuk a példázat lényege az egyértelműsége, van, aki épp ellenkezőleg, a példázatok hatását alapvető metaforikusságukban látja.

Nagyjából hasonló a helyzet a kálvini vagy lutheri kegyelemfogalom kérdésével. Természetesen nem az az érdekes egy irodalmi olvasónak, hogy ez vagy az, hanem az, hogy ezek a kifejezések a kegyelemről való gondolkodás különböző formáit nevezik meg, vagyis az irodalomtörténész számára arra adnak lehetőséget, hogy rövid érvelés után ezekkel a fogalmakkal operáljon ahelyett, hogy elvégezze azt a teológiai (spirituális) olvasatot, melyre Te vállalkozol – a teológus szempontjai alapján. A probléma tehát egyes kiválasztott fogalmakkal éppen az, közel sem bizonyos, hogy egészében megfelelnek az ottliki gondolkodásnak, sőt, az sem bizonyos, hogy pontosan írják le, mit gondol az adott értelmező. Vagyis: „nem jók a szavak” – ha már Ottliknál vagyunk.

HF: Ha pedig idáig eljutottunk, a szavak válságáig, ami valljuk be, elég rossz előjel, de valószínűleg szükséges előzetes belátás egy reflektált beszélgetéshez, akkor én is megfogalmaznám előzetesen a magam beszédpozícióját.

A filozófusok ugyanis szintén eljutottak a szavak válságáig, nagyjából
86 Ottlikkal egy időben, a nyelvi fordulat problémájának felvetésével.

Talán ezzel is összefügg, hogy jó pár filozófus fordult az én nemzedé-
kemből hozzá, Hévízi Ottóéktól Sümegi Istvánig, s nyilván az sem véletlen,
hogy Schmal Danival együtt vettünk részt tavaly Esztergomban az emlékezetes
Ottlik-beszélgetésen.⁵ Ám én magam, bár filozófiából doktoráltam, nem a
professzionális filozófus nézőpontja felől közelítek Ottlikhoz, hanem – ért-
sétek jól – a személyes érintettség vélt jogán. Egyetemistaként találkoztam
vele, a Piarista közben, ahogy ezt már megírtam korábban. Ám a személyes
érintettségen azt is értem (s ezt a legnehezebb megfogalmazni!), hogy szá-
momra mindig is egzisztenciális tétje van a róla való beszédnek. Vagyis róla
szólva magamról, saját itt-létemről kell számot adnom. Ezért van az, hogy
számomra különösen nagy problémát jelent, ha nem jól működnek az általunk
használt szavak.

MG: Ha már a szavak működési zavarainál tartunk, az sem tűnik mellékesnek,
hogy a „kegyelem” szava esetén talán maga Ottlik is „csal”: látszólag egy te-
ológiai kifejezést használ, de valójában – így vélem – nem teológiai jelleggel.
S ezért, épp ebben a diskurzusban – a kegyelem Ottliknál – nagyon óvatos
lennék minden teológiai értelmezéssel. Az *Iskolában* viszonylag sokszor esik
szó – az utalás módján még a fejezetek címeiben is – a „kegyelemről”. A leg-
főbb kegyelem talán a „kiszabadulás kegyelme”. Amikor Ottlik „kegyelmet”
mond, akkor elsősorban azt nézi – mintegy „alulról” –, hogy az emberi kö-
zösség élete, a hétköznapiak szolgálai egymásutánja hogyan tud egyik pilla-
natról a másikra új arcot öltetni. Ezért ezek a „szabadulástörténetek” végülis
e világ szerkezetéről szólnak. S ha ez a szabadulás „felülről” is megy végbe,
s ennyiben valóban kegyelmi esemény – Ottlikot igazában mégsem ez a ke-
gyelmi jelleg érdekli. Ezekkel a kifejezetten vallásos témákkal ő sokkal sze-
mérmesebb.

Szerintem ami őt itt mozgatja, az inkább a szabadság „történet-jel-
lege” – de ne szaladjunk ennyire előre. Illetve térjünk vissza a *Budához*.

HF: Mivel ez a beszélgetés valójában egy korábbi, spontán kibontakozó be-
szélgetés folytatása, s ténylegesen írásban születik, mégpedig egyfajta egy-
másra írással,⁶ ezért rögzítsük a látszólag paradox tény: az általad említett
visszatérés a *Budához* valójában számunkra visszatérés Kőszegre, ahol egy
Ottlik-konferencia záró vacsoráján indult az a beszélgetés, amelyet most
írásban, virtuálisan folytatunk. Témája pedig annak a beszélgetésnek az volt,

hogy vajon „minden megvan”-e még a *Buda* legvégén, vagy az urológiai
éjszakákkal együtt a(z e- vagy túlvilági) remény is oda.⁷

MG: Igen. És – követve gondolatodat – a válasz keresését a *Buda* végével
kezdeném: a reggeli szürkülettel. „Lent reggeli szürkület”.⁸ A gyerek
87 is tudja, hogy reggel nincs szürkület, s ha egy öregember reggeli szür-
kületről beszél, az igen baljósan hangzik: talán szegény már nem tudja, reggel
van-e vagy este, pirkad, vagy szép lassan mindent elrejt a sötét.

Reggeli szürkület: reggel is, meg szürkület is. Sem nem hajnal, sem
nem este. Ebben a reggeli szürkületben ott van a „minden megvan”
vigasza – Bébé gyerekkora, Éva, Júlia, az abáltszalonna mellett még
a *Hajnali részegség*, Kosztolányi reményteli látomása is beletartozik,
és a reggeli szürkület emlékében, közegében jó járkalni, mászkalni.
De ez a reggeli szürkület elválaszthatatlan a pocskék éjszakai felriadások
emlékétől, benne van az urológiai éjszakák, a „minden esik szét”
undok rosszérzése.

FG: Nagyon fontosnak tartom itt azt közbeszúrni, hogy „reggeli szür-
kület” csak a köznyelvi szóhasználatban nincs (bár láttam már olyan
késő őszi, ólmosan ködös reggelt, amiről el lehetett mondani, olyan,
mintha szürkület lenne). De Bébé festő, máshogy láthatja a színeket
egyrészt, másrészt a reggeli szürkület lehet metafora, akár annak a
metaforája, hogy Bébé újra nekiáll festeni, immár a halál közelének
tudatából tekintve vissza. Vagyis azzal, hogy mindaz benne van, egyet-
értek. Annál is inkább, mert Bébé azt mondja, mindenhol Budára
ér, és az az érzés, amiben benne van Buda, az egész addigi élete, az
„olyasféle, mint egy egyszínű kobaltnézés, vagy ólomszürkeség”.
Amiből nekem az következik, hogy az a reggel, amelyen az érzést nem
emléknek, hanem újra valósnak találja – szürke.

HF: Amit itt ketten most a szürkeségről elmondatok, az valami olyasmire
utal tehát, mint a szürkeségben rejlő vigasz? Különös gondolatársítás, hisz
valószínűleg nehéz olyan szürkét kikeverni, amelyben csakugyan benne rejlene
valami ilyesféle érzület, a sok-sokféle említett színes emléktöredék között.

FG: Márpedig, ahogy én látom, Ottlik a *Budában* épp ezt állítja. (Miközben
persze vészes összemosása ez a szerző-elbeszélő-szereplő hármának – ami
ugyanakkor ebben a beszélgetésben, ennyi reflexió után szerintem megen-
gedhető.) Pontosabban nem azt, hogy ehhez a színhez ez tartozik hozzá,
hanem azt, hogy az ő életében ehhez a színhez társulnak olyan élmények,
amelyek a belső függetlenséggel hozhatók összefüggésbe, vagy az érzéssel

vagy nevezzük akárminek (Ottlik is több néven nevezi, talán mert így elkerüli, hogy a fogalomszerűség pontossága az érzés bizonytalanságát eredményezze), a szombathelyi országút ólomszürke egétől a *Buda* végének szürkületéig. Ez másnál nyilván lehet más szín, de akár hang is.

88

MG: Most én bátorkodnék egy személyes élménnyel előhozakodni. Akkoriban sorkatona voltam Lentiben. Egyik hajnalban, a vízfelde ablakában állva láthattam a napfelkelte előtti eget. Csak kék és szürke színekből állt. Semmi melegség. És mégis, talán épp ezért: tele volt reménnyel. Reménnyel, amire akkor, ott, tizenhét éves kiskatonaként, elemi szükségem volt. Szóval, igen, talán a *Buda* kapcsán ez a jó kérdés: vigasz és vigasztalanság hogyan van jelen a hol hidegebb, hol melegebb színekkel megfestett képeken.

Ezért aztán a *Buda* szövegében, szerkezetében is azokat az elemeket keresgélem, ahol a vigasz és a vigasztalanság együtt van jelen, bizonyos értelemben egymást erősítve.

Némely Ottlik-olvasatban a *Buda* szétesett, „rosszul megírt” szöveg. Mások a szétesettségét tudatosnak, Ottlik regényről való felfogása megvalósításának látják. Ismét mások szerint a *Buda* műfaja épp így, töredezettségével, a középen fellelhető befejezetlenségével alkalmas a „minden megvan” megjelenítésére: így igazi „regényváros”, amiben jó lakni és járkálni.

A *Buda* legelső pár sora, a Leoparditól választott mottó is hasonló kérdéseket vet fel. „Stolta virtù” – balga erény. Leopardi versében az ifjú Brutus Róma bukásán és elsüllyedésén búsul. A halálra készülve az istennel pöröl, s fájdalmasan így kiált fel: „Balga erény, csak az üresség ködfelhői s a kietlen vidékek árnyai, csak ők a te iskoláid...!”⁹ Ottlik eddig idézi. Talán mert ha folytatná, azzal az idézet túlságosan is a Leopardi féle borongós-romantikus pesszimizmus felé húzna.

A mondat így, csonkán, olyan ottlikosan sokértelmű. Betű szerint alkalmazva a *Buda* egészére: Bébé tudja, hogy életének hamarosan vége, és főműve, az *Ablak* című festmény befejezetlen marad. Ezzel nemcsak saját élete lesz végleg és reménytelenül befejezetlen – talán még Buda is elveszett, hisz nem lesz megfestve, hogy milyen volt, nincs mit tenni. A szembenézés ezzel a helyzettel – ez az *erény iskolája*. De ez az erény balga – hisz így is, úgy is elveszik. Ahogy a Prédikátor mondja: „Mert a bölcsnek emlékezete éppúgy nem marad meg örökké, mint a balgáé, mivel a jövőben egyképpen borít mindent a feledés. A bölcs meghal éppúgy, mint a balga.”¹⁰

De talán épp így lesz mégis győztes az erény? A nietzschei Übermensch legyőzi az árnyakat? Szókratész igaza tudatában kiüríti méregpoharát? Vagy Markion¹¹ Krisztusa indul a halálba?

A *Buda* inkább a vigasz vagy inkább a vigasztalanság könyve? Egyáltalán: jó ez a kérdés? Amit Ottlik a Kosztolányi-féle boldog boldogtalanságról

ír, az igaz Ottlikra is. Nem hinném, hogy a válasz a vigasz vagy vigasztalanság dialektikájában¹² keresendő.

Épp itt van a nagy különbség Leopardi világfájdalmas pesszimizmusa és Bébé undok vigasztalanságai között. Leopardi versében a bús fájdalom a létezés alapszövege, s ezért a viláértelmezés végső horizontja. Igaz, Bébének is vannak gyenge pillanatai – s az adott pillanatban, mint a kicsi gyerek, iszony és félelem tölti el, hátha ez a hidegség mindent elsöpör. De a regény annyi reményt, újrakezdést, csodát őriz! Őszintén szólva azt gondolom, elég *rosszul olvas* az, aki a *Budát* reménytelen-vigasztalan regénynek tartja.¹³

Nehezebb azt igazolni, hogy a *Buda* nem a tiszta „minden megvan-érzés” győzelmének regénye. Nemcsak azért tagadom ezt a lehetőséget, mert magának Ottliknak is meg kellett küzdenie azzal, hogy egyáltalán legyen kedve írni. Nemcsak az ember – Bébé vagy Czipi – megtörtsége vagy a regény töredezettsége itt a kérdés.

FG: Nagyon érdekes, ahogy a mottót értelmezed, biztosan vonatkoztatható Bébé vívódásaira. Csakhogy a mottó, funkcióját tekintve, elvben legalábbis, valahogy a szöveg tükréként működik, és emellett, megintcsak elvben, valahogy úgy, mint az előszó, vagyis a szöveg elkészülte után lehet a szöveghez mottót választani. Így valószínű, hogy érdemes figyelembe venni, a szöveg nem a reménytelenséggel, nem az „undok vigasztalansággal” zárul.¹⁴ Bébé folyamatos vívódása, kínlódása persze arra is figyelmeztet, hogy a „vigasz” nem lesz végpont, nem lesz garancia arra, hogy elkészül az *Ablak* vagy éppen a *Szürkületek*. Viszont, ahogy én látom, éppen ez a lényeg. A *Budában* nem a vigasztalanságra következik a vigasz, hanem a kettő folyamatosan jelen van, Bébének pedig azt a perspektívát kell megtalálnia, ahonnan az urológiai éjszakák ellenére is úgy érezheti, hogy félig-meddig otthon van. Ettől nagyon emberi a helyzete. És talán ezért ér véget ott a mottó, ahol. Épp ezért azzal teljesen egyet tudok érteni, hogy aki a *Budát* reménytelen-vigasztalan regénynek tartja, az rosszul olvassa. Hogy úgy mondjam, rossz a perspektívája.

HF: Amit a rosszul olvasással kapcsolatban mondtok, az tehát épp rám vonatkozik. Én ugyanis, ha tetszik, naiv olvasóként, épp a reménytelenség és/vagy vigasz felől olvasom/olvastam Ottlikot. Vagyis arra kérdezve rá, hogy vajon az életmű zárataig is sikerül-e megőrizni azt a kincset, amelynek megőrzésére az író életművében vállalkozik. Hogy talán mégsem olyan alkalmatlan ez az olvasási stratégia, arra a Kosztolányi-írást idézném. A *Próza* szerzője szerint a Kosztolányi-novellák a következő kérdéseket fogalmazták

meg: „Érdemes volt-e megszületni? Aztán hogy érezte magát a világban? Milyen hát ez az egész?” Ottlik a jelek szerint úgy véli, Kosztolányi írásai azzal segítenek élni, hogy az író nem „gyakorlati vagy elméleti jó tanácsokat ad, vagy erkölcsi útbaigazítást”, hanem a valóság intenzív felidézésével képes megmutatni, hogy „mindennapjaink eredeti teljességében” mennyi fény, íz, szépség, regényesség: boldogság van. A kérdés tehát számomra az, hogy az urológiai éjszakák bemutatása után is képes-e maga Ottlik fenntartani valami hasonló érzetet magában – s ezáltal a megkínzott olvasóban.

FG: Hogy az olvasóban (az Olvasóban) képes-e, azt nem tudom, de bennem igen. Korábbi írásaidból számomra az derül ki, hogy magad sem vagy olyan szkeptikus ezzel kapcsolatban, mint a kérdésed – vagy az ördög ügyvédjének szerepe? – esetleg sejteti. Az egyik írásodban a *Buda* végét tárgyalva az ottani boldogságot összefüggésbe hozod a gyerekkorral és az archetipikus otthonnal, később pedig azt írod, hogy Bébének „a körúti hajnal derengése felett érzett boldogsága egy tisztább, eredetibb boldogság [...] megőrzését jelenti” (ehhez lesz még később hozzáfűznivalóm). Sokat elárul az, hogy itt nem szürkületet írsz, hanem hajnali derengést.

A magam részéről éppen az ilyen szöveghelyek miatt, mint a „félíg-meddig itthon vagyok”, egyáltalán nem gondolom, hogy nehéz volna igazolni: a *Buda* nem „a tiszta »minden megvan-érzés« győzelmének a regénye”. Sőt, ha mindezek után képes volna visszatérni a „minden megvan-érzés”-hez, az az élethelyzetétől olyannyira idegen volna, hogy a naiv szentimentalizmusával legfeljebb ellenérzést váltana ki. De akár csak félíg-meddig itthon lenni is – az azért elég sok.

És mivel Feri valóban végig az ördög ügyvédjének szerepét játszotta Kőszegen, és, nekem úgy tűnik, talán ebben a beszélgetésben is bizonyos mértékben ezt teszi, azt hiszem, idéznem kell pár szöveghelyet, amelyek azt mutatják, hogy Feri kérdései a vita kedvéért feltett kérdések, és valószínűsíthők: az, ahogy Ottlik szövegeiről elemzéseiben gondolkodik, elég messze van attól a székszisztól, amit a beszélgetésünkben feltett kérdései sugallnak.¹⁵ A *Kis szexepilek és izolált dzéták* című írásodban kifejezetten a boldogság rétegeit vizsgálod Ottlik prózájában, s nyilván nem véletlenül emeled be a *Budát* is; igaz, itt nem az urológiai éjszakák utáni részre hivatkozol, mégis fontos, hogy összefüggésbe hozod a közönyt és a boldogságot: „a boldogság képzetéhez társul az ottliki gondolkodásban [...] az unalom”. „Közöny. Boldog, kiábrándult, szelíd közöny.” Azért fontos ez most, mert a *Buda halálában* a következőt írod: „A végén marad a boldogság. Unalmas, kiszámítható dolog. December 3. – HÉT ÓRA.” Majd kicsit később: „Tehát, mégis, még egyszer, minden megvan.” (Amire később még ebben a beszélgetésben rákérdezel, s amit én – ebben a formában – vitatok.) S még egy idézet az *Isteni kegyelem és nemzeti történelemből*, ami később még fontos lesz.

Egy Ottlik-idézetet elemezve a következőt írod: „Az írás kegyelmi aktus. Az író ismerhet ravasz trükköket a nyelv ellenállásának legyőzésére, mégis van, hogy csak a hallgatás, a passzivitás révén képes jelenvalóvá tenni azt, amit le szeretne írni. Az igazi író igazi témája pedig Jézus.” És hogy visszatérjünk az otthonossághoz, *A szó és tettben* a *Buda* utolsó fejezetéről írod: „ez a boldogság [ami Bébét a Krisztina körúti hajnal kapcsán elfogja] szoros, a legszorosabb összefüggésben van [...] az archetipikus otthonnal”, majd később: „a Krisztina körút hajnali derengése feletti boldogsága egy tisztább, eredetibb boldogság, a Fehérvári út 15/b-ben valaha érzett érzés megőrzését jelenti, mindhalálig”.

MG: Igen, a megőrzött érzések, az otthon-lét, még ha csak félig-meddig valós is – azt gondolom, ezek talán még a vigasznál is fontosabbak. Valahogy úgy, ahogy a kenyér ízetlenül is fontosabb minden másféle ételnél. Épp ilyesmi ez a reggeli szürkület is. És épp ezt tudja a Leopardi idézetből vett balga erény. Van egy nagyon fontos idevágó szakasz a *Budában*. Bébé egy álmával kapcsolatos: a körúti délutánnal. „Azt álmodtam nemrég, hogy megyek valahol a körúton, át az Oktogonon, lágy, szelíd késő délután van, és észreveszem, hogy gyönyörű a város, csupa szín. Pedig szomorúság van bennem, tudom, hogy holnap meg kell halnom, és semmit sem tehetünk ellene. Szomorú, hiába. A házak, a fák, járókelők, Andrassy út: még soha ilyen porhanyós nem volt a késődélutáni óra. Szelíd volt. Érett. Nem fájt. Érdekes, fájni kellett volna, és nem fájt. Gyengéd volt a levegő, az Oktogon, minden. Gyengéd? Porhanyós? Nem, nem tudok más szót rá – érett volt.”¹⁶

Tudom, hogy holnap meg kell halni – és nem fáj. Pedig fájni kellene. S mindez egy szelíd, érett késő délután.

A mondat szerintem nyílegyenesen mutat Medve Gábor „kiszabadulására”, a saját halálával kapcsolatos „jó közömbösség”-re. „Jó közömbösség”? Van ilyen? Jó, ha valakinek már nem fáj, hogy meg kell halni? Vagy épp ez az emberi élet végső lehetősége: szabadon és bátran viszonyulni a saját halálomhoz? S ráadásul: minden heroizmus nélkül! S mindez egy álom műve: ajándék-közömbösség, semmi módon meg nem harcolható.

FG: A szövegközi kapcsolat vitathatatlan. Abban ugyanakkor nem vagyok bizonyos, hogy ugyanolyan kiszabadulásról van-e itt szó. Talán elég arra utalni, hogy Medve kiszabadulása az első ilyen tapasztalat, amely tapasztalattá csak elmesélve lesz, Bébé pedig már ennek és a saját kiszabadulásának ismeretében, azokat értelmezve néz szembe jelenlegi helyzetével, és valóban a halállal, amiről Medvének – gyermek lévén akkor – valódi tapasztalata nem volt.

MG: Hát, attól függ, mit értünk tapasztalat alatt. Hiszen Medve halála egy rejtett főtéma az *Iskolában*.

HF: És nem csak az *Iskolában*, hanem a *Budában* is. Ha tetszik, az ő halála előképe, viszonyítási alapja Bébé (s a biográfiai szerző?) halálának. Ahogy nyilvánvaló, hogy Bébé számára felesége halála talán még fontosabb próbatétel, mint az urológiai éjszakák tapasztalata: ez is a saját halála előszobája.

FG: Igen, és ezek megintcsak valódi tapasztalatok (a regény terében). No de pont ezért válhatnak témává – de csak később, a felnőtt Medve, illetve majd Bébé számára. Itt azért szerintem nem szabad összemoznunk a gyermek Medvét, mint a regény szereplőjét és Medvét, annak a kéziratnak a szerzőjét, melyet Bébé kézhez kap.

HF: Igazad van. Ezért nem tudom megállni, hogy itt közbe ne szúrjak valamit. Amikor évtizedekkel az *Iskola* közlése után kijött a *Továbbélők*, tehát az *Iskola* eredeti, rövidebb változata, számomra megdöbbenő volt, hogy ennek legfontosabb célkitűzése a gyermeki gondolkodás eredeti teljességének rekonstruálása, valamifajta gyermekkor-filozófia volt. A gyerek olyan tudás öntudatlan birtokosaként jelenik meg ebben a világban, amely a felnőtt számára, félő, végérvényesen elveszett. Amikor Ottlik később *továbbírja* a szöveget, ez a gyermekfilozófiai alap háttérbe szorul, elhomályosul. Tehát csakugyan érdemesnek látszik megkülönböztetni egy gyerek Medvét a „felnőtt” Medvétől, a gyerek Bébét a „felnőtt” Bébétől.

MG: Teljesen igazatok van abban, hogy egész máshogy kell vegyük az *Iskola* gyerek Medvéjét és a *Budában* az eseményeket több évtizedes távlatból néző Bébét. Az előző megjegyzésemben nem reflektáltam erre a különbségre. Ezzel együtt azt gondolom, hogy az *Iskola*-beli Medve szabadságharcába bele van szöve az a feladat is, hogy belső szabadsággal viszonyuljon a saját halálához. Kicsit hosszabban idézem az *Iskolából*: „Magas láza volt. A fél szeme teljesen bedagadt. A napos, aki vele ment, eleinte izgatottan vihogott Medve felismerhetetlenné torzult ábrázatán, de az északi gyakorlótér szélén aztán belekarolt. Medve ugyanis megállt egy pillanatra, bedugta mind a két kezét köpenye zsebébe, és borzongott. Mielőtt nekivágtak volna, hogy átlósan keresztülszeljék a nagy sötét ürességet, kinézett magának egy lámpát a külső fasor messzi, túlsó kanyarulatában, hogy annak a fénye felé menjenek. Arra gondolt, hogy most talán meghal, és meg volt illetődve kissé. De rázta a hideg.”¹⁷

Papként úgy látom, épp ez az egyik legintenzívebb halál-tapasztalat: megilletődni a saját halálunk realitását. S épp ez az a jelenet az *Iskolából*, amelyben Medve mintegy megízleli a belső szabadságot.

Nem tudom, hogy Ottlik mennyire ismeri a „közömbösség” fogalmának történetét, lelkeségi jelentését, de kézenfekvőnek tűnik, hogy ezen a ponton nagyon is komolyan vegyük egy lelkeségi olvasat lehetőségeit. Ez a közömbösség, vagy talán – szerencsésebb megfogalmazásban – belső szabadság sokak szerint Ottlik regényeinek központi témája, s nem utolsó sorban az *Iskola* „példázatosságának” fő tanulsága.

FG: Kétségtelen. De azért úgy gondolom, érdemes egy közelebbi pillantást vetni arra, ahogy a szöveg fogalmaz: „Arra gondolt, hogy most talán meghal, és meg volt illetődve kissé. De rázta a hideg.” A halál gondolatától kissé megilletődött Medve, ami azért nem pont ugyanaz, mint „megilletődni a saját halálunk realitását”. Igaz, vannak bennem kétségek, hogy „megilletődni” a halálunk realitását szoktunk-e. Egy tizenegy-tizenkét éves forma gyerek viszont valóban érezhet így a halál gondolatával szemben, de hogy ez mennyire nem reflektált léttapasztalat, azt jól jelzi a folytatás: „De rázta a hideg.” Mégcsak jobban megilletődni sem volt módja. Egészen más ez, mint ahogy erről a jelenetről a *Buda* beszámol. Ott már közel sem volna ilyen könnyű a gyermek szereplő és a felnőtt elbeszélő szövegét elválasztani. Értsétek jól: nem azt vitatom, hogy Medve halála – és tegyük hozzá, Bébé felől nézve legalábbis, nemcsak az övé, és valóban nemcsak az *Iskolában* – főtéma volna, egyszerűen arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az a rész, amit Gábor idéz, nem arról ad számot, amit Medve akkor, gyerekként érzett. Az, hogy Medvének, és nem M.-nek nevezi a hőst, eleve azt sugallja, hogy valójában Bébé narrációját olvassuk, aki viszont minderről Medve kéziratából értesülhetett, aki, mint tudjuk, „magát” M.-nek nevezi a kéziratában, vagyis egy fiktív karakterrel van dolgunk (a regénybeli reflexió szerint Bébé Szebek Miklóstól értesül arról, hogy „a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből” – Medve pedig ír). Azt sem vitatom, hogy nagyjából ekkor ízleli meg a belső szabadságot (bár szerintem a *Budában* túloz az elbeszélő, amikor azt mondja, hogy „Nemrég, a szökésével nem sokra ment. Most azonban...”, ha más nem, a szökés kellett ahhoz, hogy már ne akarjon elszökni – hazamenni az édesanyjával –, a szöveg más rétegei pedig más következtetéseket is megengednek). Az ízleli itt elég pontos kifejezés, hiszen egyfajta fizikai tapasztalat ez Medve számára, ahogy az általad használt gusztatorikus jelentéskomponensű szó is jelzi, ami mindig egy taktilis mozzanatot is szükségképpen magában

foglal, vagyis fizikai érintkezésen alapul. Reflektált tapasztalat ebből csak később, elbeszélve, illetve Bébé számára ezt az elbeszélést olvasva-értelmezve lesz, ahogy megírja a saját elbeszélését is. Az életben nyilván ritkán fordul elő, hogy valaki valóban megírja az élete regényét, mégis azt

94 hiszem, Te erről a tapasztalatról („megilletődöttségről”) beszélsz.

De hadd térjek ki egy pillanatra a közömbösség érzésére. A közömbösség Bébénél valahogy így íródik le: „Elég semleges helyen, és semmi különös, rendkívüli, megjegyezhető valami nem volt benne. Rossz, jó, közömbös? Inkább jó érzés volt ott lenni, mint közönyös. Apró bajok? Nincs igazi baj. / Szeredyyvel mindig jól megvoltunk az ilyen lödörgésben, mászkálásban emide-amoda.”¹⁸ Azt hiszem, itt a ’közömbös’ és a ’közönyös’ között nemcsak stílári különbség van, nem ezért nem ismétli meg a szót Ottlik. A közömbös itt a jó és a rossz között van, míg a közönyös azt jelentheti, hogy érdektelen. Persze sok más szöveghelyet lehetne idézni. Magam is fontos szónak tartom a *Budában*. Amikor Bébé erről a közömbösségről ír, akkor mindig kiderül, hogy nincs nagy baj, vagyis megvan az a belső függetlenség, amivel fent a közömbösséget azonosítottad. Az *Iskolában* a párja a közöny. Medve „meditációjában” a közvetlen evangéliumi utalás („Úgy szeretem felebarátaimat mint önmagamat.”) előtt találkozunk vele, mint a magányjelzője: „közönyös magány”. Csakhogy a szöveg és az evangéliumi idézet a közönyöst nem úgy teszi érthetővé, mint érdektelen, „közömbös”, a szó köznapi jelentésének megfelelően, hiszen Medve szerint „közeledünk egymáshoz”, „magányunk közös centruma felé”, vagyis itt a „közönyös magány” épp a másikhoz való odatartozást jelöli, azt, hogy „[ú]gy szeretem felebarátaimat mint önmagamat.” (Feri ezt a közönyt egyik idézett írásában a boldogsággal hozza összefüggésbe.) A *Budában* is erről lehet szó, mégha ez továbbbi hosszias magyarázatot, elemzést kívánna is. Igaz, ott Medve ezt jó durvaságnak, durva lelkűségnek nevezi. (Folytatás a következő számban)

¹ Ottlik Géza, *Buda*, Bp., Európa, 1993. (A továbbiakban: *Buda*.)

² MG: Pontosabban egy halom szempont felmerült bennem, amik persze már eleve körkörösén egymásba vannak ágyazva. A teljesség igénye nélkül: itt van rögtön a „helyes olvasás mint spirituális gyakorlat”; „*Buda*: a szemlélődés iskolája”; „*Buda* és ars moriendi”; „Ingyen mozi és Jézus jelenléte a *Budában*”; „Ottlik és Heidegger kereszténységhez való viszonyának egybevetése”; „*Buda*: a város, a regény, a városregény – Buda lakhatósága és lakhatatlansága”; „Hazakerülés Budára – a nők és Isten országa”; „a regény mint autonóm világ – a regényírás mint teremtés – a regényíró mint az emberi egzisztencia alaptípusa”; „A *Buda* nem-példázat jellege”; „Emlékezés és Kezdet: a létezés alaprétegének megnyilatkozásai”; „Minden teológiai olvasat zsinórmértéke: mit jelent Ottliknál a »létezés«”; „Ottlik és nemzedéke polgári vallásossága – annak felszíniessége és mélysége”; „Az ottlik csoda evangéliumi és nem-evangéliumi vonásai”; „Ottlik meg nem szűnő kíváncsisága”; „Az ember mint fa – egy antropológiai toposz”; „Az író és a pásztor. Ottlik és Heidegger léttapasztalatának egybevetése”; „Medve, Bébé és Szeredi barátsága: dialógikus vagy multi-monológikus léttapasztalat?”; „*Buda*: előzetes szakítás az irodalmi posztmodern ideológiájával”; „*Buda*: túl az értelmetlenség évszázadán, túl a nietzsche-i heroizmuson”.

HF: Ezek közül a lehetséges beszélgetési témák közül számomra különösen izgalmas a meghalás művészete, a nők és Isten országa, a nemzedék polgári vallásossága és az előzetes szakítás a posztmodernnel.

³ MG: Szerintem például Ottlik regényeit illetően semmilyen lényeges témát nem érint igazán az a kérdésfelvetés, hogy az ottlik „kegyelem-fogalom” kálvini vagy inkább lutheri; nem hinném, hogy érdemi kérdésekhez vezet el minket, ha a regényeit „példázatnak” fogjuk fel; végül nem hinném, hogy érdekes lenne a *Buda* megértése szempontjából annak fessegetése, hogy mi az ottlik „csoda” vallási-teológiai jelentése.

⁴ MG: Újra csak a teljesség igény nélkül álljon itt néhány előítélet és kísértés a teológia értelmezésében, illetve lehetséges útjaira vonatkozóan: egyfajta példázatosság, erkölcsi tanulság felfejtése – emögött ott van az a modernitás korában igen elterjedt tévképzet, mely a vallás, hit, lelki élet és teológia összességét egy valláserkölcsei normarendszerre redukálja; ottlik elemek és teológiai tartalmak beazonosítása – mint például a sár és hó, illetve kárhozat és kegyelem beazonosítása; ideológiai alapon történő értelmezés – itt a másik modern redukció, miszerint a vallás: ideológia, a nép ópiuma stb.; végül a hit tartalmainak kiolvasása a szövegből. A teológiai értelmezés ezektől meg kell tisztuljon.

⁵ Az Ottlik Géza teológiai olvasata címmel 2011. április 29–30-án Esztergomban, részben a Babits-házban, részben a Városi Múzeumban megrendezett beszélgetésről van szó.

⁶ HF: Mazgon Gábor írta első rétegét, másodikikat Finta Gábor, a harmadikat én. FG: S mint azt kedves olvasó érzékelné fogja, a későbbiekben ezek a rétegek valamelyest összekeveredtek az utólagos reflexiókban.

⁷ HF: Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a kegyelem kérdésével magam is foglalkoztam egy korábbi Ottlik-elemzésemben, Jelenits tanár úr egy írása kapcsán. Amit én ott vizsgáltam, az az egyéni szabadakarat és a közösség közös szabadsága közötti összefüggés volt – tehát szintén nem éppen teológiai értelmezése a kegyelem fogalmának.

⁸ *Buda*, 354.

⁹ Jobb híján magam fordítottam le: M. G.

¹⁰ Prédikátor könyve, 2,16

¹¹ A 2. századi gnosztikus Markion szerint a Teremtő, a Demiurgosz, az Ószövetség erőszakos és vérszomjas Istene. Krisztus vele szembenáll, az emberré lett, szerető Isten. Demiurgosz ugyan megöli – de Krisztus legyőzöttségében is győz.

¹² A dialektika szót itt a Ferdinand Ulrich-i értelemben használok.

¹³ HF: Megint egy értelmező közbeszúrás, lábjegyzetben: a kőszegi élő beszélgetésünk során én töltöttem be az ördög ügyvédje szerepet, és érveltem amellett, hogy a *Buda* befejezésében szertefoszlni látszik a vigasz. Tettem ezt bizonyos fokig provokációként is – egy pappal és egy Ottlik-szakértővel beszélgetve. De tettem ezt bizonyos fokig a saját pillanatnyi vigasztalanságomra utalva is. Mint említettem, számomra Ottlikról beszélni mindig személyes érintettségű ügy. Ami azonban, remélem, nem jelenti azt, hogy ne tudnék odafigyelní rátkok: beszélgetésünk igazi tétje – Ottlik titkának faggatásán túl – nyilván épp ez a folyamat és kölcsönös egymásra figyelés, hogy ez megoldható-e. Vagy minden olvasat szükségszerűen magába záródik?

¹⁴ HF: Amihez megint hozzátartozik az is, hogy épp a regény végének filológiája bizonytalan, tehát nem tudjuk, valójában így fejezte volna-e be maga a szerző is a szöveget.

¹⁵ Horkay Hörcher Ferenc Ottlikról szóló írásai itt olvashatóak: *Ottlik kadét történetei*, Bp., Kortárs, 2010.

¹⁶ *Buda*, 9.

¹⁷ Ottlik Géza, *Iskola a határon* = <http://mek.oszk.hu/02200/02285/02285.htm> [2012. 11. 03.]

¹⁸ *Buda*, 222–223.